

Тетяна Подорожна

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри теорії держави та права
Львівського торговельно-економічного університету
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0502-950X>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/D-5112-2016>
podorogna@i.ua

DOI: 10.33498/opus-2019-12-179

Віталій Вдовічен

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0819-9435>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/D-5716-2016>
v.vdovichen@chnu.edu.ua

УДК 347.921.8(477)(043.3)

ІНСТИТУТ “PRO BONO” У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА: НАЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

АНОТАЦІЯ. Проблематика розвитку інституту “*pro bono*” у професійній діяльності адвоката на сучасному етапі розвитку України актуальна як ніколи. Часто держава не в змозі надати якісну юридичну допомогу соціально незахищеним категоріям осіб. Як наслідок, у суспільстві виникає недовіра до таких аксіологічних основ правосуддя, як верховенство права, справедливість, законність тощо. У такій ситуації система надання юридичної допомоги “*pro bono*” є, з одного боку, так би мовити, компенсаторним механізмом для осіб, які потребують безоплатної професійної юридичної допомоги, а з другого – це своєрідний маркер, який демонструє ступінь зрілості суспільства і його ставлення до засад правової рівності. Нині у вітчизняній правовій системі деякі з означених моделей правової допомоги не повною мірою відповідають вимозі доступності, тож простежується об’єктивний недолік ресурсів державного механізму надання безоплатної юридичної допомоги, її явний брак. А це, безперечно, є перешкодою для реалізації конституційного права громадян на кваліфіковану юридичну допомогу. Розвиток доступності повноцінного представництва вимагає нових способів комунікації між адвокатами та клієнтами, а також збільшення кількості адвокатів, що надають послуги громадянам із середніми або низькими доходами (саме “*pro bono*” є тут ключовим компонентом). Доступність юридичних послуг має вирішальне значення для суспільства, яке визнає верховен-

© Тетяна Подорожна, Віталій Вдовічен, 2019

Тетяна Подорожна, Віталій Вдовічен

ство права. Без кардинальних змін у юридичній системі ми не можемо гарантувати, що система правосуддя служитиме всім без винятку і законність буде дотримана. Наголошується, що характерною рисою “*pro bono*” є надання саме професійної допомоги. Це лежить в основі відмежування цього інституту від благодійності та волонтерства, оскільки останні передбачають допомогу від будь-якої людини, незалежно від професійних якостей. Юридичні послуги “*pro bono*” надаються безкоштовно, сюди не входить інша благодійна діяльність, не пов’язана з безпосереднім застосуванням навичок юриста.

Мета статті полягає у формуванні оновленого погляду на інститут “*pro bono*” з позицій забезпечення балансу між служінням інтересам окремого клієнта та суспільства загалом, із дотриманням при цьому високого етичного стандарту.

Зроблено висновок, що правова допомога на безоплатних умовах є соціально корисним явищем. “*Pro bono*” – це своєрідний індикатор забезпеченості рівності прав людини та їх захисту. Для подальшого розвитку цього інституту потрібно відшукувати дієві механізми стимулювання надання юридичних послуг “*pro bono*”. І в цьому може допомогти досвід низки країн, де такий інститут вже історично вкоренився і без існування якого неможливий доступ до правосуддя. Зараз, як ніколи, Україна потребує якісної системи надання правової допомоги незахищеним верствам населення. І міжнародний досвід може дати відповідь на питання, як саме її організувати без бюрократичного втручання держави. У країнах Європи, в Австралії, Північній і Південній Америці надання послуг за принципами “*pro bono*” збільшує свої масштаби і вдосконалюється з року в рік. Можливість для вітчизняних адвокатів вчитися на цих прикладах може стати цінним методом заохочення, що сприятиме розширенню практики надання послуг на засадах “*pro bono*” у місцевому масштабі.

Ключові слова: верховенство права; правова допомога; юридичні послуги; безоплатна діяльність адвоката; механізми стимулювання юристів; етичні стандарти юриста; соціальна відповідальність; особистий профайл адвоката; договір безоплатного надання послуг.

Існування демократії, яка проголошується Конституцією України і є основоположним елементом верховенства права, повністю залежить від ефективно дієвої і максимально доступної системи правосуддя. Термін “доступ до правосуддя” останнім часом застосовують й у сфері забезпечення права на судовий захист соціально незахищених верств суспільства. Це пов’язано з тим, що система державної правової допомоги часто буває перевантажена і стає нездатною достатньою мірою захистити інтереси малозабезпечених категорій населення, оскільки не кожна особа має змогу найняти кваліфікованого адвоката. Часто навіть громадяни з середнім доходом не повною мірою здатні задовольнити потреби в судовому захисті.

У правовій державі надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим найчастіше є прерогативою інституту адвокатури¹. У зв’язку

¹ Н Бакаянова, ‘Функціональні та організаційні основи адвокатури України’ (дис д-ра юрид наук, 2017) 13.

з цим Кабінет Міністрів України схвалив проєкт закону, який спростить отримання безоплатної адвокатської допомоги для малозабезпечених громадян. За правовою допомогою можна буде звертатися без довідки про доходи, на отримання якої йде багато часу. Законопроект невдовзі передадуть до Верховної Ради України. Також Уряд запровадив компенсацію поштових витрат у судових справах малозабезпечених і соціально незахищених категорій населення. Зокрема, держава відшкодуватиме витрати на відправлення рекомендованих листів в апеляційних провадженнях, які раніше оплачували самі громадяни. Це поліпшить якість надання правової допомоги людям, які не можуть її оплатити².

Найпоширенішими моделями надання безоплатної правової допомоги адвокатами називають: модель *Judicare*, модель офісу державних захисників (*Public Defenders*), модель *Ex officio*, контрактну модель, модель *Pro bono*, змішану модель³.

Нині у вітчизняній правовій системі деякі з означених моделей правової допомоги не повною мірою відповідають вимозі доступності, тож простежується об'єктивний недолік ресурсів державного механізму надання безоплатної юридичної допомоги, її явний брак. А це, безперечно, є перешкодою для реалізації конституційного права громадян на кваліфіковану юридичну допомогу. Розвиток доступності повноцінного представництва вимагає нових способів комунікацій між адвокатами та клієнтами, а також збільшення кількості адвокатів, що надають послуги громадянам із середніми або низькими доходами (саме *pro bono* є ключовим компонентом).

Доступність юридичних послуг має вирішальне значення для суспільства, яке визнає верховенство права. Без кардинальних змін у юридичній системі ми не можемо гарантувати, що система правосуддя служитиме всім без винятку і законність буде дотримана. У пункті (g) Декларації про безоплатну діяльність *Pro Bono* (2008) Міжнародної асоціації адвокатів визнано:

<...> надання послуг *Pro bono* юристами становить життєво важливий суспільний та професійний інтерес і допомагає задовольняти незадоволені правові потреби бідних, соціально незахищених і маргіналізованих груп населення та відновлювати довіру громадськості до ефективності урядових і судових установ⁴.

² Див.: 'Бідним громадянам отримати правову допомогу стане простіше' (*Закон і Бізнес*, 19.11.2019) <https://zib.com.ua/ua/140108-bidnim_gromadyanam_otrimati_pravovovu_dopomogu_stane_prostis.html> (дата звернення: 26.11.2019).

³ І Переверза, 'Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності' (дис канд юрид наук, 2016) 155.

⁴ Pro Bono Declaration. Approved by the International Bar Association Council 16 October 2008 <<https://www.internationalprobono.com/declarations>> (accessed: 26.11.2019).

Тому держава має розширити правову підтримку соціально незахищених верств населення, виробити ефективну систему відбору справ, щодо яких громадяни мають конституційне право на судовий захист, створити ефективну систему його реалізації. Усі ці чинники призводять до кризи системи державного правосуддя, для подолання якої потрібні координація і співпраця судів з адвокатурою.

Згідно зі ст. 19 Конституції України⁵ правовий порядок у державі ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Враховуючи це, а також з огляду на загальні вимоги договірного права та принцип свободи договору, як роз'яснюють у Раді адвокатів України, адвокат має право надавати правову допомогу на добровільних засадах і безкоштовно (*Pro bono*), відповідно до законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність на підставі договору про надання правової допомоги, у якому обов'язково має бути вказано про умови її надання *Pro bono* без оплати гонорару або з розміром гонорару в 0,00 грн⁶. Оплата фактичних витрат, пов'язаних із виконанням доручення, відповідно до приписів ст. 29 Правил адвокатської етики, не є гонораром адвоката і не впливає на оплату договору про надання правової допомоги. Отже, безоплатна юридична допомога *Pro bono* фактично являє собою волонтерську діяльність на добровільних засадах. Адже, як слушно зауважують юристи (зокрема А. Миланич), 'адвокатура – це не бізнес, а найвища нагорода адвоката – це не мільйони, а можливість допомогти'⁷.

Теоретичним і практичним проблемам інституту адвокатури присвячені праці провідних вітчизняних науковців, зокрема М. Аракеяна, Н. Бакаянної, О. Банчука, Т. Вільчик, С. Глущенко, Ю. Грошевого, О. Дроздова, Я. Зейкана, Д. Кухнюка, В. Ісакової, Т. Коваленко, С. Логінової, Л. Москвич, О. Овчаренко, І. Переверзи, Ю. Полянського, В. Попелюшка, М. Рішко, В. Решоти, О. Святоцького, В. Святоцької, В. Сердюка, Л. Тацій, С. Фурси, О. Яновської та ін. Серед зарубіжних дослідників проблеми адвокатури висвітлювали у своїх працях В. Воронов, С. Лібанова, Дж. Макфарлен, А. Миронов, Р. Мюллер, Т. Палмер, А. Поляков, М. Ріген мол., Д. Сасскінд, Р. Сасскінд, Ф. Стівен, Є. Тарло, Ю. Тихонравов, Т. Уікерс, П. Ховард та ін.

⁵ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 13.10.2019).

⁶ Про затвердження роз'яснення щодо можливості надання адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) правової допомоги безоплатно (*Pro bono*): рішення Ради адвокатів України від 23 квітня 2016 р. № 118 <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-04-23-r-shennya-rau-118_5735a1d5d7a7a.pdf> (дата звернення: 26.11.2019).

⁷ Див.: Ю Лісова, 'Честь адвокатської професії вимірюється в тому, скільком людям вдалося допомогти' (*Юридична Газета online*, 21.03.2018) <<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chest-advokatskoyi-profesiyi-vimiryuetsya-v-tomu-skillkom-lyudyam-vdalosya-dopomogti.html>> (дата звернення: 26.11.2019).

Незважаючи на те, що проблеми юридичної допомоги за системою *pro bono* розглядаються в юридичних дослідженнях, наразі недостатньо розроблено механізми стимулювання юристів до надання безоплатної юридичної допомоги, а також можливості використання зарубіжного досвіду у цьому напрямі.

Мета дослідження полягає у формуванні оновленого погляду на інститут “*pro bono*” з позицій забезпечення балансу між служінням інтересам окремого клієнта та суспільства загалом, із дотриманням при цьому високого етичного стандарту.

Зараз як ніколи Україна потребує якісної системи надання правової допомоги незахищеним верствам населення. І міжнародний досвід може дати відповідь на запитання, як саме її організувати без бюрократичного втручання держави. У країнах Європи, в Австралії, Північній і Південній Америці надання послуг за принципами *pro bono* збільшує свої масштаби і вдосконалюється із кожним роком. Наприклад, юрист Лондонського офісу “CMS” Дж. Пател є постійним волонтером в юридичній клініці “*Islington Law Centre*”, яка надає безоплатну юридичну консультацію людям, які мають невеликі прибутки та не в змозі оплатити юридичну допомогу⁸. Також у Великій Британії відносини у контексті *pro bono* між юристами та мережею некомерційних організацій координуються організацією “*Lawworks*”, яка створена ще в 1997 р. Організація обробляє заявки щодо правової допомоги та передає справи фахівцям, які є частиною команди юристів, що обслуговують цей центр. В Ірландії з 2005 р. практика *pro bono* також здійснюється через мережу некомерційних організацій, які надають безоплатну юридичну допомогу⁹. Можливість для вітчизняних адвокатів вчитися на цих прикладах може стати цінним методом заохочення, що сприятиме розширенню практики надання послуг на засадах *pro bono* в місцевому масштабі.

Практика надання адвокатами послуг *pro bono* (від лат. “заради суспільного блага”) зародилася в Америці наприкінці XIX ст., коли правники усвідомили потребу в наданні безоплатної юридичної допомоги. У цивілізованих країнах вважається, що адвокат – це соціально відповідальна людина, тому надання професійної допомоги нужденним є частиною професії. В Європі перші згадки про безкоштовну юридичну допомогу належать до XIII–XIV ст. У той час французька гільдія адвокатів зобов’язала адвокатів допомагати малозабезпеченим громадянам. Сьогодні послуги *pro bono* у Франції мають характер консультацій.

⁸ Ю Гайдай, ‘Про *pro bono*. Навіщо юристам займатися доброчинністю’ (Закон і бізнес, 27.09.2013) <https://zib.com.ua/ua/print/41460-navischo_yuristam_zaymatisya_dobrochinnisty.html> (дата звернення: 26.11.2019).

⁹ Дмитро Стельмашук, ‘Pro Bono як воно є’ (Персональний сайт адвоката Дмитра Стельмашука) <<http://stelmashchuk.info/1094>> (дата звернення: 26.11.2019).

Безкоштовні адвокати для ведення судових розглядів надаються за програмою державної субсидованої юридичної допомоги¹⁰.

У мотивації юристів на участь у наданні юридичної допомоги *pro bono* можна виокремити два основні чинники. По-перше, це особистісні прагнення до матеріальної (наприклад, залучення більшої кількості клієнтів) або нематеріальної (підвищення статусу, підтримка репутації та рейтингу, можливість набуття цінного досвіду для молодих фахівців) вигоди. Наприклад, у Національній асоціації адвокатів України розмірковують над створенням спеціального електронного реєстру адвокатів, які надають послуги *pro bono*¹¹. По-друге, це високий рівень соціальної відповідальності і свідомості юриста, позиція суворого дотримання норм професійної етики, які передбачають стандарти надання такої допомоги. Наприклад, згідно з Кодексом професійної етики штату Колорадо (США) 'кожному юристу слід прагнути до надання щонайменше 50 годин юридичних послуг на умовах *pro bono* в рік'¹². У деяких випадках надання безкоштовної юридичної допомоги упродовж певної кількості годин є необхідною умовою членства в асоціації адвокатів.

В Україні функції офісу Біржі *Pro Bono* здійснює та виступає від її імені (представляє її) як юридична особа Українська фундація правової допомоги (далі – Фундація). Фундація – це точка перетину попиту та пропозиції юридичних послуг *pro bono*, вона працює як посередник між Партнерами та Заявниками. Зокрема, серед основних продуктів Лабораторії *Pro Bono* офісу Біржі *Pro Bono* є: мобільний додаток "Просто Прав" – термінові консультації з правових питань, *Pro Bono Education* – взаємне навчання для представників юридичного бізнесу та громадського сектору, *Pro Bono Networking* – цікава та корисна взаємодія для юристів¹³. Також засновником Біржі *Pro Bono* є Українська Гельсінська спілка з прав людини, якою загалом надано 37 286 консультацій у громадських приймальнях¹⁴.

Нині запроваджено сучасні підходи до надання правових послуг на умовах *pro bono*, зокрема передбачено можливість адвоката заявити про

¹⁰ О Мігдаль, 'Майбутнє адвокатури України – ключові цінності' (*Юридична Газета online*, 24.01.2018) <<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/maybutne-advokaturi-ukrayini--klyuchovi-cinnosti.html>> (дата звернення: 26.11.2019).

¹¹ 'Адвокатів, які захищають безкоштовно, можуть включити до окремого реєстру' (*Закон і Бізнес*, 24.07.2017) <https://zib.com.ua/ua/129620-advokativ_yaki_zahischayut_bezkoshtovno_mozhut_vklyuchiti_do.html> (дата звернення: 26.11.2019).

¹² The Colorado Rules of Professional Conduct As adopted by the Colorado Supreme Court on May 7, 1992, effective January 1, 1993, As amended through Rule Change 2018(6), effective April 12, 2018 <<https://www.cobar.org/For-Members/Opinions-Rules-Statutes/Rules-of-Professional-Conduct/Rule-61-Voluntary-Pro-Bono-Publico-Service>> (accessed: 26.11.2019).

¹³ 'Pro Bono' (Українська фундація правової допомоги) <<https://ulaf.org.ua/pro-bono>> (дата звернення: 26.11.2019).

¹⁴ 'Громадські приймальні' (Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини) <<https://helsinki.org.ua/activities/hromadski-pryjmalni>> (дата звернення: 26.11.2019).

готовність надавати правову допомогу на умовах *pro bono* в особистому профайлі, розміщеному в Єдиному реєстрі адвокатів України. Національна асоціація адвокатів України та Простір *Pro Bono* на своїх ресурсах мають можливість наводити конкретні приклади: описувати ті чи інші справи, фігурантам яких адвокати надавали правову допомогу на умовах *pro bono*. Однак така практика, на жаль, є малопоширеною.

Послуги *pro bono* можуть задовольнити хіба незначний відсоток попиту на безоплатну юридичну допомогу. У країнах, де робота *pro bono* не є обов'язковою вимогою, тільки деякі адвокати згодні надавати безоплатну юридичну допомогу у складних справах, що вимагають багато часу й зусиль. Ця модель швидше працює, коли потрібно отримати консультацію, пораду чи представництво у повсякденних справах. Враховуючи зазначене, актуальність цієї проблеми також лежить у площині побудови відносин особи і публічної влади. І в цьому аспекті важливо подолати відчуття відчуження держави від особи. Адже державі варто заохочувати тенденцію зростання практики надання послуг *pro bono*, оскільки це підвищує престиж юридичної професії загалом. Наприклад, нині в США, де традиції *pro bono* найбільш розвинені та сильні, існують різні способи правового стимулювання такої діяльності, серед яких:

- зарахування академічних годин та (або) залікових балів із часу, витраченого на надання послуг *pro bono*, до загального показника соціально значущої активності юриста, виконання якого вимагається для акредитації, підтвердження кваліфікації та збереження ліцензії (*continuing legal education accreditation*);

- спеціальна програма для адвокатів у відставці, яка дає їм можливість займатися юридичною практикою тільки за системою *pro bono*, але при цьому не сплачувати щорічних реєстраційних внесків (*pro bono emeritus program*), а також інші програми (наприклад, для студентів юридичних факультетів);

- нагородження юристів і фірм, які виконали норматив із надання послуг *pro bono* (50 годин на рік) спеціальними сертифікатами, підписаними суддями, під час особливої церемонії (*commitment and recognition program*);

- опублікування списку юристів і фірм, які виконали такий норматив, на офіційному сайті суду штату¹⁵;

- створення Комісії з питань доступності правосуддя (*access to Justice Commission*), яка має співпрацювати з адвокатами, юридичними фірмами, різними фондами та сприяти їм у розробці, впровадженні і фінансуванні програм юридичної допомоги нужденним на умовах *pro bono*¹⁶;

¹⁵ 'Colorado Supreme Court Pro Bono Legal Service Commitment and Recognition Program RPC 6.1.' <http://www.courts.state.co.us/Courts/Supreme_Court/Pro_Bono.cfm> (accessed: 26.10.2019).

¹⁶ Jr Hobbs, 'Judicial Support for Pro Bono Legal Service' [2012] 89(4) Denver University Law Review 851.

– податкові пільги на деякі витрати (невідшкодовані, прямо пов’язані з діяльністю *pro bono* і не пов’язані з особистими або сімейними витратами суб’єкта надання юридичної допомоги): наприклад, на платежі за паркування, на покупку палива, офісного приладдя тощо¹⁷.

Функціонування інституту адвокатури варто розцінювати як необхідну умову формування та розвитку правової держави і громадянського суспільства. Адвокатура сприяє реалізації задекларованих державою прав, втіленню їх у життя, захисту від порушень. Тож *pro bono* – це надання юридичної допомоги заради суспільного блага, а не для комерційних цілей, на добровільній і безоплатній основі. Така допомога є безкоштовною для клієнта і надається на тому ж професійному рівні, на якому здійснюється надання платної юридичної допомоги. Як наголошує М. Рішко, конституційне, природне право людини на безоплатну правову допомогу виконує важливу і необхідну функцію узгодження різних інтересів людей, суспільства загалом, надання суспільним відносинам ознак стабільності, впорядкованості (регулювання) за допомогою специфічних юридичних засобів. У цьому й полягає загальносоціальна сутність, призначення та цінність цього права. По суті, безоплатна правова допомога та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідальна перед людиною. Тому утвердження і забезпечення права на безоплатну правову допомогу є обов’язком держави¹⁸.

Поняття “*pro bono*” і “юридична допомога” іноді вживають як взаємозамінні та (або) розглядають як поняття з однаковим значенням. Однак це не зовсім так, оскільки поняття “*pro bono*” стосується юридичної допомоги, за надання якої не передбачена плата ні з боку держави, ні з інших джерел. Натомість ст. 1 Закону України “Про безоплатну правову допомогу” визначає безоплатну правову допомогу як правову допомогу, ‘що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел’¹⁹. Відтак поняття “*pro bono*” доповнює поняття “юридична допомога”, що надається за кошти держави, а не замінює його. Йдеться про безкоштовну юридичну допомогу, яка може надаватися і фізичним особам, і громадським організаціям.

Наведемо позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо цього питання. ЄСПЛ переконаний, як зауважує Т. Вільчик, що одержувач безоплатної правової допомоги обмежений у можливостях самостійно контролювати якість та ефективність роботи адвоката, якщо

¹⁷ ‘In-Kind Service Donations’ <<http://legalfinancejournal.com/in-kind-service-donations>> (accessed: 26.11.2019).

¹⁸ М. Рішко, ‘Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні: теоретико-правове дослідження’ (дис канд юрид наук, 2019).

¹⁹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>> (дата звернення: 26.11.2019).

порівнювати з особою, котра самостійно оплачує правову допомогу. Саме тому ЄСПЛ вимагає від держав вживати заходів для забезпечення належної роботи призначених адвокатів²⁰. Хоча держава не відповідає за помилки, які допускають адвокати, захищаючи інтереси клієнта (рішення ЄСПЛ у справі *Tripodi v. Italy*²¹), суди та інші державні органи повинні контролювати участь призначеного юриста в слідчих і судових діях (рішення ЄСПЛ у справі *Goddi v. Italy*²²). Вони також зобов'язані реагувати на явну й очевидну бездіяльність призначеного захисника і вживати заходів із його своєчасної заміни (рішення ЄСПЛ у справі *Daud v. Portugal*²³)²⁴.

Отже, є всі підстави для системного запозичення зарубіжного досвіду зі створення сприятливих умов для стимулювання безоплатної юридичної допомоги. Засобами правового стимулювання у цій сфері можуть стати:

- облік на користь юриста діяльності на засадах *pro bono* Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури під час проведення атестації адвокатів, а також юридичними фірмами під час перевірки якості знань та оцінки професіоналізму своїх співробітників;
- розробка спеціальних програм підтримки діяльності з надання безоплатної юридичної допомоги, які створюють оптимальні умови і гарантії для учасників таких відносин;
- поширення практики вручення нагород (дипломів, сертифікатів, цінних подарунків) юристам, які відзначилися чи то на регіональному рівні, чи в більших масштабах;
- офіційна публікація списків юридичних фірм, адвокатських утворень, індивідуальних суб'єктів, що надають юридичну допомогу *pro bono*, тобто додаткова мотивація і пропаганда такої діяльності;
- надання податкових чи інших пільг активістам *pro bono*.

Між юридичною допомогою *pro bono* та іншими безкоштовними юридичними послугами, доступними для тих, хто їх потребує, є певні відмінності. Наприклад, деякі особи мають право вирішувати юридичні питання коштом держави завдяки програмам надання юридичної допомоги, які фінансує держава. Такий вид юридичної допомоги не можна розглядати як *pro bono*, оскільки надані юристом послуги оплачує держава.

²⁰ Т Вільчик, 'Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України' (дис д-ра юрид наук, 2016) 203.

²¹ *Tripodi v. Italy*. Court Judgment. App. 13743/88. 22.02.1994 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57875>> (accessed: 27.10.2019).

²² *Goddi v. Italy*. Court Judgment. App. 8966/80. 09.04.1984 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57495>> (accessed: 27.10.2019).

²³ *Daud v. Portugal*. Court Judgment. App. 22600/93. 21.04.1998 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58154>> (accessed: 27.10.2019).

²⁴ Див.: С Гончаренко, 'Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій' (2011) 11 Адвокат 12-6.

Те саме стосується випадків, коли безкоштовні юридичні послуги тим, хто їх потребує, надають юристи, які працюють у юридичному центрі або інших некомерційних організаціях. Такий вид юридичної допомоги також не є *pro bono*, оскільки надані юристом послуги оплачує неурядова організація. Не є юридичною допомогою *pro bono* і безкоштовні попередні консультації юристів потенційним клієнтам, оскільки в такому разі юристи діють в особистих комерційних інтересах задля залучення нових клієнтів, здатних оплатити надані їм послуги.

Види послуг, що надаються “на громадських засадах”, можуть відрізнятися залежно від правових традицій, культурних або соціальних умов. Однак поняття “*pro bono*” має низку загальних обов’язкових характеристик, а саме: це має бути правова робота, здійснювана юристами; послуги мають надаватися на громадських засадах, безкоштовно і на добровільній основі; якість наданих послуг має бути того ж рівня, що й платна юридична допомога²⁵.

Надання юридичних послуг адвокатами на засадах *pro bono* не відповідає вимогам і професійним нормам, що регулюють надання кваліфікованої юридичної допомоги адвокатами. При цьому чинне законодавство прямо не забороняє адвокатам надавати юридичні послуги на громадських засадах. Надавати безоплатну недержавну юридичну допомогу можуть організації та незалежні адвокати, котрі надають юридичні консультації, а також фахівці в галузі юридичної освіти, наукові співробітники. Однак для цього сторони мають підписати договір безоплатного надання послуг. На практиці такі договори укладають рідко. Юридичні ж послуги, надані юридичними компаніями на громадських засадах, по суті, не є кваліфікованою юридичною допомогою. Діяльність юридичних компаній більшою мірою пов’язана з освітою, ніж із наданням юридичної допомоги за принципами *pro bono*. Недержавні центри безкоштовної юридичної допомоги являють собою своєрідні об’єднання адвокатів, що працюють на засадах *pro bono*, проте такі центри поки недостатньо розвинені.

Як слушно наголошує Н. Бакаянова, із прийняттям змін до Конституції України, відповідно до яких запроваджено виключне право адвокатів на здійснення представництва іншої особи в суді та захист від кримінального обвинувачення (ст. 131² Конституції України) – так звана “адвокатська монополія”, актуалізувалися дослідження щодо сутності цих змін та їхніх наслідків для правового становища адвокатури. Конституційні зміни зумовлюють необхідність комплексного оновлення сфери надання пра-

²⁵ Е Рябцева, ‘Формы бесплатной юридической помощи в международном праве и практике зарубежных стран’ (2014) 6 Евразийская адвокатура 20-5.

вової допомоги. Відрив адвокатури від населення, неналежний рівень доступності допомоги адвоката є безумовним ризиком запровадження виключного права на надання адвокатами правової допомоги в судах. Зазначене зумовлює нові підходи до надання правової допомоги, зокрема безоплатної, визначення функціональних основ діяльності та тенденцій розвитку функцій адвокатури. Організаційні основи адвокатури визначають такий захист як важливу умову для належного здійснення адвокатурою її функцій. Об'єднання адвокатів в єдину професійну асоціацію є вагомим чинником підсилення ролі адвокатури та забезпечення незалежності адвокатів при здійсненні адвокатської діяльності, проте кінцевим вигодонабувачем об'єднання адвокатів має бути суспільство²⁶.

Відсутність правового регулювання юридичних послуг, зокрема й тих, що надаються на засадах *pro bono*, великою мірою пов'язана з високим ступенем лібералізації ринку юридичних послуг і розширенням їх переліку. До того ж немає загальноприйнятого співтовариством юристів підходу до стандартів надання юридичних послуг, безоплатних також.

У Декларації про безоплатну діяльність *Pro Bono* вказано, що правові послуги *pro bono* можуть охоплювати: надання консультацій або представництво для осіб, спільнот чи організацій, які інакше не можуть використати або захистити свої права чи отримати доступ до правосуддя; діяльність, що підтримує адміністрування в системі правосуддя, створення або зміцнення інституцій; надання допомоги асоціаціям адвокатів, а також громадським, культурним, освітнім та іншим неурядовим інституціям, які слугують публічним/суспільним інтересам, які в іншому разі не можуть отримати ефективних порад або представництва; надання допомоги у розробці законодавства або участь у спостереженнях під час судових розглядів, моніторингу виборів і подібних процесах, коли довіра громадськості до законодавчої, судової та виборчої систем може бути під загрозою; проведення навчання із правових питань і надання підтримки шляхом наставництва, управління проектами та обміну інформаційними ресурсами; а також інші подібні дії для збереження верховенства права²⁷.

У більшості країн світу найпоширенішим підходом є класифікація видів юридичних послуг, юридичної допомоги та іншої юридичної діяльності, яка за своїм характером є *pro bono*:

1) безкоштовне надання адвокатами кваліфікованих юридичних послуг фізичним особам;

²⁶ Бакаянова (н 1) 5.

²⁷ Pro Bono Declaration. Approved by the International Bar Association Council 16 October 2008 (n 4).

Тетяна Подорожна, Віталій Вдовічен

- 2) надання безоплатних юридичних послуг із благодійною метою;
- 3) діяльність юридичних компаній;
- 4) діяльність недержавних центрів безоплатної юридичної допомоги;
- 5) діяльність державних установ, які надають юридичну допомогу;
- 6) безоплатна законотворча діяльність, зокрема регулювання юридичної спільноти, здійснювана юристами, а також професорами юридичних вишів і науковими співробітниками²⁸.

Далі наведемо види безоплатних юридичних послуг, які, як правило, не є *pro bono*:

1) виступ у ролі адвоката захисту в кримінальному провадженні у випадках, що потребують участі захисника, а також у випадках, коли захисник не запрошений самим підозрюваним чи обвинуваченим, їхніми законними представниками або іншими особами за їх дорученням чи згодою;

2) надання юридичних послуг фізичними особами, зокрема співробітниками недержавних і правозахисних організацій, які не є юристами (не мають вищої юридичної освіти);

3) надання юридичної допомоги органами державної влади військовослужбовцям або особам, звільненим із військової служби, а також членам їхніх сімей, із будь-яких питань, пов'язаних із військовою службою, – військовою адміністрацією або військовими судовими органами, слідчими органами або судами;

4) законотворча діяльність, що здійснюється особами, чие суспільне або службове становище зобов'язує здійснювати таку діяльність безоплатно (народні депутати, державні службовці тощо)²⁹.

Проте потрібно констатувати, що практика надання юридичної допомоги *pro bono* іноді пов'язана з різними труднощами практичного та правозастосовного характеру. Аналіз практики різних країн засвідчує, що загальними перешкодами для надання юридичної допомоги на громадських засадах є:

– законодавчі або встановлювані колегією адвокатів норми, якими забороняється або обмежується надання безкоштовних юридичних послуг;

– стягнення податків за надання юридичної допомоги на громадських засадах;

– вимога про наявність поліса страхування професійної відповідальності для надання юридичної допомоги на громадських засадах;

www.pravoua.com.ua

²⁸ Рябцева (н 25) 20-5.

²⁹ А Бугаренко, 'Бесплатная юридическая помощь в некоторых зарубежных странах' (2010) 5 Арбитражная практика 15.

- труднощі, пов'язані з контролем за наданою на громадських засадах юридичною допомогою;
- проблеми, пов'язані з доступністю можливостей для надання юридичної допомоги на громадських засадах.

Перераховані вище перешкоди об'єктивні для тих країн, у яких надання допомоги *pro bono* так чи інакше практикується адвокатами і юристами. Адвокатське співтовариство може орієнтуватися на вказані перешкоди як на потенційні труднощі, з якими можуть зіткнутися юристи при впровадженні відповідних принципів надання юридичної допомоги.

Очевидно, що правова допомога на громадських засадах є соціально корисним явищем, яке одночасно вирішує кілька проблем у юридичному просторі. Однак далеко не всі усвідомлюють корисність цього явища та його значущість і для суспільства загалом, і для юриста-практика. Тож, як наголошують юристи, ключовою цінністю для кожного адвоката має стати соціальна відповідальність перед людьми задля ствердження інституту незалежної від держави адвокатури. Звичайно, це нелегке завдання, але якщо кожен адвокат виділить бодай трішки свого часу для надання правової допомоги незахищеним верствам населення *pro bono*, а ще будуть створені некомерційні організації щодо координації суспільних потреб на безоплатну правову допомогу з урахуванням міжнародного досвіду, то необхідності в бюрократичній державній системі надання безоплатної правової допомоги просто не буде³⁰.

Стимулювання до надання юридичної допомоги на громадських засадах значною мірою залежить від особистої зацікавленості кожного окремого юриста, а також від культури і професійного середовища, в якому він здійснює практику. Особистісне зростання, почуття соціальної відповідальності і моральне почуття, які виробляються при наданні послуг на громадських засадах, є традиційними чинниками мотивації юристів до виконання роботи на безоплатній основі.

Як правило, стимулами, які застосовують юридичні фірми для залучення своїх працівників до надання юридичних послуг на громадських засадах, є суспільне визнання, просування на ринку праці, присудження премій, конкурентні переваги, кар'єрне зростання, обліковий робочий час тощо.

Водночас спонукальними мотивами для заохочення адвокатів і юридичних фірм надавати послуги на громадських засадах можуть бути:

- просування *pro bono* як соціальної відповідальності адвоката. Будучи представниками юридичної професії, адвокати мають переваги і відповідний обов'язок допомагати в отриманні доступу до правосуддя;

³⁰ Мігдаль (н 10).

– підкреслення “фактору комфортності” у *pro bono*. Допомогати іншим приємно, і може бути корисним нагадати адвокатам про причини їхнього вибору професії;

– зв’язок *pro bono* з кар’єрним зростанням. Честолюбних адвокатів можна мотивувати набуттям додаткових навичок і досвіду під час роботи на засадах *pro bono*, а також тими перевагами, які така робота дає їм на ринку юридичних послуг. Юридичні фірми варто заохочувати, пов’язуючи *pro bono* з обліковим робочим часом, бонусами і нагородами;

– полегшення роботи адвокатів на засадах *pro bono*. Потрібно мати серйозну структуру для управління наданням послуг за принципами *pro bono*, щоб адвокатам було легко знайти звернення з приводу таких послуг. Крім того, при підвищенні інформованості адвокатів про можливості роботи на умовах *pro bono* потрібно зробити ясними процес, вимоги й очікування, щоб вони могли вибрати найбільш прийнятний для себе варіант;

– визнання і нагороди за видатні досягнення при наданні послуг на засадах *pro bono*. Визнання і нагороди дають можливість подякувати тим адвокатам, які працюють на благо суспільства у важливих справах. Це спонукає їх і їхніх колег докладати більше зусиль. Нагороди за роботу на засадах *pro bono* також встановлюють критерії і вимоги до цієї сфери діяльності. *Pro bono* може дати переваги в бізнесі. Адвокати можуть надавати послуги на умовах *pro bono* з етичних міркувань, однак юридичні фірми заохочують таку практику ще й для отримання важливих переваг у бізнесі. Успішний досвід ведення справ за принципами *pro bono* може поліпшити імідж юридичної фірми і допомогти їй у залученні нових клієнтів. Цей досвід також може допомогти їм отримати переваги перед фірмами з аналогічним портфоліо надаваних послуг і допомогти залучити й залишити у себе ліпші кадри;

– постановка цілей. За допомогою цілей *pro bono*, таких як кількість витрачених годин або справ, що ведуться на його засадах, можна встановити загальний стандарт, посилити конкурентоспроможність і залучити додаткову увагу до роботи адвокатів і фірм у цій сфері;

– сприяння юридичним фірмам у рекламуванні успішних проектів за принципами *pro bono*, що є певним спонукальним чинником адвокатів зайнятися цією практикою. Такий маркетинг збільшує конкуренцію між юридичними фірмами;

– ознайомлення адвокатів із найкращими світовими практиками у сфері *pro bono*.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що надання юридичної допомоги на засадах *pro bono* є досить перспективним напрямом адвокатської діяльності. Надзвичайна важливість адвокатури покладає

на кожного адвоката обов'язок дотримуватися високих етичних стандартів. При цьому специфіка обов'язків, покладених на адвокатів, зумовлює потребу збереження балансу між служінням інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства загалом, а також дотримання принципів законності й верховенства права. Саме тому діяльність *pro bono* є важливою складовою захисту і забезпечення рівності прав людини.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Hobbs G, 'Jr. Judicial Support for Pro Bono Legal Service' [2012] 89(4) Denver University Law Review 851 (in English).
2. Bugarenko A, 'Besplatnaja juridicheskaja pomoshh' v nekotoryh zarubezhnyh stranah' ['Free Legal aid in Some Foreign Countries] (2010) 5 Arbitrazhnaja praktika 15 (in Russian).
3. Honcharenko S, 'Problemy nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy. Korotkyi ohliad novitnikh tendentsii' ['Problems of Providing free Legal Aid. A Brief Overview of the Latest Trends'] (2011) 11 Advokat 12-6 (in Ukrainian).
4. Rjabceva E, 'Formy besplatnoj juridicheskoi pomoshhi v mezhdunarodnom prave i praktike zarubezhnyh stran' ['Forms of Free Legal Aid in International Law and Practice of Foreign Countries'] (2014) 6 Evrazijskaja advokatura 20-5 (in Russian).

Dissertations

5. Bakaianova N, 'Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy' ['Functional and Organizational Bases of the Bar of Ukraine'] (dys d-ra yuryd nauk, 2017) (in Ukrainian).
6. Pereverza I, 'Zahalnoteoretychni pidkhody do modeliuvannia advokatskoi diialnosti' ['General Theoretical Approaches to Modeling Advocacy'] (dys kand yuryd nauk, 2016) (in Ukrainian).
7. Rishko M, 'Zabezpechennia prava na bezoplatnu pravovu dopomohu v Ukraini: teoretyko-pravove doslidzhennia' ['Securing the Right to Free Legal Aid in Ukraine: a Legal Study'] (dys kand yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
8. Vilchuk T, 'Advokatura yak instytut realizatsii prava na pravovu dopomohu: porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy' ['Advocacy as an Institute for the Realization of the Right to Legal Aid: a Comparative Legal Analysis of the Legislation of the Countries of the European Union and Ukraine'] (dys d-ra yuryd nauk, 2016) (in Ukrainian).

Websites

9. 'Colorado Supreme Court Pro Bono Legal Service Commitment and Recognition Program RPC 6.1.' <http://www.courts.state.co.us/Courts/Supreme_Court/Pro_Bono.cfm> (accessed: 26.10.2019) (in English).
10. 'In-Kind Service Donations' <<http://legalfinancejournal.com/in-kind-service-donations>> (accessed: 26.11.2019) (in English).

11. 'Advokativ, yaki zakhyshchaiut bezkoshtovno, mozhut vkliuchyty do okremoho reiestru' ['Attorneys who are Free to Defend May be Included in a Separate Register'] (*Zakon i Biznes*, 24.07.2017) <https://zib.com.ua/ua/129620-advokativ_yaki_zahischayut_bezkoshtovno_mozhut_vklyuchiti_do.html> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
12. 'Bidnym hromadianam otrymaty pravovu dopomohu stane prostishe' ['It will be Easier for Poor Citizens to Get Legal Help'] (*Zakon i Biznes*, 19.11.2019) <https://zib.com.ua/ua/140108-bidnim_gromadyanam_otrimati_pravovovu_dopomogu_stane_prostis.html> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
13. Haidai Yu, 'Pro pro bono. Navishcho yurystam zaimatysia dobrochynnistiu' ['About Pro Bono. Why Lawyers do Charity'] (*Zakon i Biznes*, 27.09.2013) <https://zib.com.ua/ua/print/41460-navishcho_yurystam_zaymatisya_dobrochinnistyu.html> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
14. 'Hromadski pryimalni' ['Public waiting rooms'] (*Ofitsiyni sait Ukrainskoi Helsinkoi spilky z prav liudyny*) <<https://helsinki.org.ua/activities/hromadski-pryimalni>> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
15. Lisova Yu, 'Chest advokatskoi profesii vymiriuietsia v tomu, skilkom liudiam vdalosia dopomohty' ['The Honor of the Law Profession is Measured by How Many People have been Helped'] (*Yurydychna Hazeta online*, 21.03.2018) <<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chest-advokatskoyi-profesiyi-vimiryuetsya-v-tomu-skilkom-lyudyam-vdalosya-dopomogti.html>> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
16. Mihdal O, 'Maibutnie advokatury Ukrainy – kliuchovi tsinnosti' ['The Future of the Ukrainian Bar is Key Values'] (*Yurydychna Hazeta online*, 24.01.2018) <<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/maybutne-advokaturi-ukrayini-klyuchovi-cinnosti.html>> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
17. 'Pro Bono' (*Ukrainska fundatsiia pravovoi dopomohy*) <<https://ulaf.org.ua/pro-bono>> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).
18. Stelmashchuk D, 'Pro Bono yak vono ye' ['Pro Bono as it is'] (*Personalnyi sait advokata Dmytra Stelmashchuka*) <<http://stelmashchuk.info/1094>> (accessed: 26.11.2019) (in Ukrainian).

Tetiana Podorozhna
Vitalii Vdovichen

PRO BONO INSTITUTE
IN ATTORNEY'S-AT-LAW PROFESSIONAL ACTIVITY:
NATIONAL TRENDS AND FOREIGN EXPERIENCE

ABSTRACT. At the current stage of Ukraine's development, issues arising in connection with development of the Pro Bono institute in attorney's-at-law professional activity have never been more relevant than today. Not infrequently, the State is unable to provide high-quality legal aid to socially vulnerable population groups. As a consequence, society develops a lack of trust in such axiological foundations of justice as the rule of law, justice, legality, and etc. In this situation, the Pro Bono system of legal aid is, on the one part, so to speak, a compensatory mechanism for persons in need of free-of-charge professional legal aid, and on the other part- it is a kind of marker demonstrating the level of maturity of society and its attitude to the principles of legal equality. Presently, some of the mentioned models of legal aid in the Ukrainian legal system are not fully consistent with the accessibility

requirement and, therefore, we can objectively see that the State's mechanism of free-of-charge legal aid is lacking resources and that such legal aid is apparently insufficient. And this undoubtedly impedes the exercise of the constitutional right of citizens to properly qualified legal aid. To develop accessibility of full-fledged representation, new ways of communication between attorneys-at-law and clients are needed, as well as an increased number of attorneys-at-law who provide services to citizens with medium or low incomes (here, Pro Bono is the key component). Accessibility of legal services is crucial for a society which recognizes the rule of law. Without fundamental changes in the legal system, we cannot guarantee that the system of justice will serve every person, without any exception, and that the rule of law will be respected. The author emphasizes that a particular characteristic feature of Pro Bono is aid provided at the professional level. This is the basis for differentiating this institution from charity and volunteer services, since the latter imply assistance from any person, regardless of his/her professionalism. Pro Bono legal services are provided free of charge, they do not include other charitable activities which are not related directly to the use of lawyer's skills.

The purpose of the article is to form an updated view of the Pro Bono institute from the standpoint of ensuring a balance between serving the interests of an individual client and society on the whole, subject always to maintaining a high ethical standard.

The article concludes that free-of-charge legal aid is a socially useful phenomenon. Pro Bono is a kind of indicator illustrating the extent to which the equality of human rights and their protection is ensured. For a further development of this institution, efficient mechanisms to encourage the Pro Bono legal services should be searched for and found. The experience of a number of countries can be useful for this purpose – the countries where such an institution has already been historically ingrained and where access to justice is impossible without it. Today, more than ever, Ukraine needs a high-quality system of legal aid to vulnerable segments of the population. And international experience can provide an answer to the question of how it can be organized without bureaucratic interference on the part of the State. In the European countries, in Australia, North and South America, Pro Bono services are expanding and improving year after year. The opportunity for Ukrainian lawyers to learn from these examples can become a valuable method of encouragement which will help to expand the practice of Pro Bono services on a local scale.

KEYWORDS: rule of law; lawyer's aid; legal services; free-of-charge attorney-at-law activity; mechanisms to encourage lawyers; ethical standards of a lawyer; social responsibility; attorney's-at-law personal profile; contract for free-of-charge services.